

Utdrag ur MariaWahlströms avhandling
Jag är icke heller en. Den svenska dagboksromanen.
Ellerströms, Lund 2012. Sid. 91–94 och 162–163.

Dagboksförare i kris

I dagboken är det ett medvetande som exponeras, en individs upplevelser och erfarenheter som utgör grundmaterialet, och det är denna individ som sedermera gör ett urval och antecknar olika händelser i sin dagbok. Med hänsyn tagen till att dagboksromanen är en fiktiv skapelse råder andra förutsättningar, men i centrum står nästan alltid ett "jag" som är en fiktiv motsvarighet till den autentiska dagbokens faktiska medvetande. Även om en dagboksroman kan vara, och oftast är, mer eller mindre inriktad mot en intrig, står denna intrig alltid i ett nära förhållande till den dagboksskrivande karaktären. Och även om det självfallet finns olika tematiska infallsvinklar, kan man aldrig frikoppla dagboksföraren från dagboksromanens tematik.

Som vi sett ovan ger dagboksförarna själva olika förklaringar till sitt skrivande – förklaringar som i högre eller lägre grad är uppriktiga och som är mer eller mindre i överensstämmelse med den förklaring som implicit ges i berättelsen. I inledningen nämnde jag att dagboken – såväl den autentiska som den fiktiva – är ett krisdokument, och det är förstås dagboksföraren själv som utgör navet i denna kris. Trevor Field betonar diskrepansen mellan att leva sitt liv och att skriva det: dagboksförare tillhör generellt sett den typ av karaktär där själva livet tycks ha gått i stå, och istället ägnar de sig åt att begrunda det.³⁴ Alain Girard understryker den genremässiga skillnaden mellan det skrivande jaget i en dagbok och jaget i en självbiografi: "Jaget i en memoar är stolt och ärofyllt", till skillnad från det dagboksförande jaget, som är "ett jag fullt av lidande".³⁵ Beskrivningen gäller verkliga memoarförfattare och dagboksförare, men karaktäristiken tycks kunna överflyttats även till de fiktiva. Dock inte i lika hög grad till huvudpersonerna i de fiktiva självbiografierna eller memoarerna, där huvudpersonerna kan tillhöra de framgångsrika men lika väl vara något slags anti-hjältar.

Går det då att urskilja ett gemensamt karaktärsdrag eller predikament för dagboksförarna i det svenska materialet? Den enskilda faktor som framför allt

tycks vara sammanknuten med dagboksföraren är, som nämnts tidigare, ensamhet: en känsla av ett slags alienation och av att stå utanför. Många gånger är känslan en konsekvens av yttre omständigheter, en faktisk situation, men ibland är det ett inre tillstånd utan någon konkret orsak. Även bland de svenska dagboksförarna är ensamhet ett typiskt drag, som intrigmässigt förorsakas av ett uppbrott av något slag. Uppbrottet är alltså ofta den indirekta – det vill säga, sällan uppmärksammat som ett problem av dagboksföraren själv – orsaken till att dagboken överhuvudtaget kommer till stånd, och kan vara av frivilligt eller ofrivilligt slag. I sig självt är uppbrottet således inte oroväckande, men innebär att levnadsomständigheterna på ett handfast sätt förändras och det tycks vara ett starkt incitament att börja föra dagbok. I nästan två tredjedelar av det svenska dagboksmaterialet går det att finna någon typ av uppbrott: *Spader Dame*, *En dagbok*, *Den Ensamna*, *Medusas hufvud*, *Inferno*, *Ninas dagbok*, *Norrtullsligan*, *Camillas äktenskap*, *Kvarteret Oron*, *Natten till söndag*, *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*, *Grisjakten*, *Åsnebrygga*, *Spe-ranza*, *Samuels bok*, *Happy Sally*, *Trasdockan*, *Mordets praktik*.

Romberg konstaterar att den vanligaste typen av dagboksförare är "den ensamma och olyckliga människan som inte kan få kontakt med andra och som därför vänder sig inåt, mot sig själv".³⁶ En mer fullödlig beskrivning av den manliga dagboksföraren erbjuder Porter Abbott, som samtidigt poängterar att beskrivningen är generell, och att den varierar i förhållande till tid och plats:

Han är intelligent. Han är känslig. Han är höggradigt introvert och självmedveten. Han är alienerad. Han har ingen social förmåga. Han är antingen förälskad eller besatt av det faktum att han inte är det. Han är fattig. Han är maktlös. Han är ung, i tjugo- eller tidiga trettioårsåldern. Han är ensam. Han är lagd åt det melodramatiska hållet. Han är fördömd.³⁷

Det finns en tidsrelaterad skillnad i och med att dagboksromaner publicerade under första hälften av 1800-talet har en dagboksförare som är mer "passionerad", medan dagboksförare av senare datum tenderar att vara mer "cerebrala".³⁸ Kvinnliga dagboksförare är enligt densamme i regel gifta och äktenskapet oftast olyckligt. Vidare skildrar kvinnliga dagboksförare ofta kvinnors utsatthet och maktlöshet som "en funktion av hennes sociala ställning som kvinna".³⁹ Slutsatsen är att dagboksromaner med en kvinnlig dagboksförare är mer socialt och politiskt orienterade, vilket också överensstämmer med

det aktuella avhandlingsmaterialet. Förvisso finns det bland kvinnliga dagboksförare, i romaner publicerade under tidigt 1900-tal, de som påminner om de manliga och där självreflektion står i centrum, men enligt Martens är de intressantaste bidragen de kvinnliga dagboksromaner som "fokuserar på problem som är specifikt kvinnliga", och hon tillägger att nästan samtliga romaner av den här typen är av tyskt ursprung.⁴⁰ Historiskt sett var hushållet den sfär inom vilken kvinnan rörde sig, vilket gjorde avtryck på de autentiska dagböckerna, vilket i sin tur avspeglas i dagboksfiktionen. Detta medför att det, om dagboksföraren är en kvinna, finns en högt ställd förväntan om att den aktuella romanen ska undersöka just kvinnans roll i samhället.⁴¹

Till den dagboksförande figurens mest karaktäristiska drag hör således ett slags misströstan, och Field inflikar att dagboksromaner inte handlar "om lyckliga människor – vore de här dagboksförarna normalt integrerade i samhället skulle de, när allt kommer omkring, inte ha något behov av att dokumentera sina känsloutgjutelser".⁴² Fields analys är träffande, även om "inte lycklig" är ett alltför vagt begrepp och beteckningen "inte normalt integrerade" också kräver en definition. De svenska dagboksförarna skiljer sig inte nämnvärt från beskrivningarna ovan, men man bör tillägga att även manliga dagboksförare ofta beskriver en social och politisk verklighet som i några fall kan tillskrivas genuskonstruktionen (se kapitel sju). Samtliga dagboksromaner med kvinnliga dagboksförare kan mer eller mindre uttalat förknippas med kvinnopolitiska frågor, samtidigt som kvinnorna intressant nog i allmänhet tycks vara mindre ensamma, i ordets bokstavliga betydelse, än männen; de är oftare en del av en större gemenskap.

Ensamhet

Ensamhetskänslan sammanhänger ibland med ett slags psykologisk exiltillvaro som tar sig olika uttryck, allt från ett frivilligt avståndstagande från all mänsklig gemenskap till ren galenskap. Om ett faktiskt utanförskap föranleder en inre känsla av utanförskap – eller tvärtom – är ibland svårt att avgöra, men i det svenska materialet finns i flera fall just den här kombinationen av rumslig inskränkthet och ett inre tillstånd. Raoul påpekar, med utgångspunkt från sitt franska material, att dagboksförarens omgivning ofta är kringskuren, om inte rent fysiskt så av en "oförmåga att undkomma sig själv", och

att många av de franska dagboksförarna på ett eller annat sätt kringgärdas av något slags begränsning i sitt inre eller i det yttre rummet.⁴³ Den inre exil som det här är fråga om får, fortsätter Raoul, "samma effekt som fångenskap: dagboksföraren vänder sig in mot sig själv, och tar sin tillflykt till sin inre värld".⁴⁴ I de franska dagboksromanerna är den faktiskt rumsliga instängdheten av mindre betydelse än det inre tillståndet av instängdhet, något som inte är lika giltigt för det svenska materialet.⁴⁵

Sekelskiftet 1900 och manligheten

På liknande sätt som i Bremers *En dagbok* gör den samhällspolitiska verkligheten sig påmind i *Doktor Glas*, även om doktor Glas inte driver sina frågor uttryckligen och med samma tydlighet som Bremers dagboksförare Sofia. Genom huvudintrigen, planeringen av och mordet på pastorn, ställs en övergripande fråga om huruvida det är rätt att döda en människa för att rädda en annan. Det är en etisk fråga som diskuteras ur flera olika aspekter, och som anslås i romanens första anteckning när Glas under sin promenad ser pastor Gregorius och kommer att tänka på ett gammalt filosofiskt spörmål: "om du kunde döda en kinesisk mandarin bara genom att trycka på en knapp i vägen, eller genom en ren viljeakt, och sedan ärva hans rikedomar – skulle du göra det?" (10) Glas svar är i teorin undanglidande, men i praktiken, genom mordet på pastorn, bejakande.

Dådet uppfattas ofta som en eftergift för kärleken till pastorns maka, Helga Gregorius.²⁶ Jag har dock för avsikt att undersöka det ur en annan infallsvinkel som kan kopplas till tendentiösa aspekter typiska för tiden kring sekelskiftet 1900, och mer specifikt till en förändrad syn på mannen och mansrollen. Att rädda fru Gregorius från ett otillfredsställande äktenskap är snarare en förevändning; i själva verket är det sig själv doktor Glas i bildlig mening vill rädda genom att försöka återupprätta den stukade självbilden. Det är en handling genom vilken Glas kan göra ett definitivt inträde i de "manliga" männens värld, som definieras av bland annat handlingskraft och viljestyrka.

Glas tillhör två extremer vad gäller grad av manlighet, och vars poler presenteras av hans yrkesroll, läkaren, respektive hans sexualskräck (som jag i brist på bättre ord kallar det faktum att han, trots möjligheter, inte närmat sig någon kvinna på ett intimt sätt). Dubbelheten kan knytas både till dagboksformen och till den osäkerhet som konstruktionen av en manlig identitet

innebar vid tiden för modernitetens genombrott. Redan i romanens andra anteckning poängterar Glas att det är en handling han är ute efter:

Ställning, anseende, framtid. Som om jag icke var dag och var stund vore beredd att packa dessa kollin ombord på det första skepp, som kommer lastat med en handling.

En verklig handling. (15)

"En verklig handling", skriver Glas, och inget kan väl stämma bättre in på en sådan handling än ett mord, vars resultat är oåterkalleligt.

Uppfattningen om vad det innebar att vara man diskuterades flitigt kring tiden för förra sekelskiftet, och frågan var så genomgripande, i synnerhet i de nordiska länderna, att man i forskningen ibland länkat samman perioden med en "manlighet i kris". I studien *Män i Norden* (2006) uppmärksammar Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam en rad faktorer av samhällspolitiskt slag som förändrar den gängse synen på mannen och manligheten, däribland industrialiseringen som "medför omformuleringar av manlighetsideal[en]", sexualmoraliskussionerna under 1880-talet, där den "borgerliga dubbelmoralen starkt kritiserades", den nordiska feminismens framväxt, samt en skärpning av åtskillnaden mellan hetero- och homosexualitet.²⁷ Det som betecknas som krisartat är emellertid inte en direkt konsekvens av förändringarna i sig, utan har snarare att göra med den vaghet och konturlöshet som mansrollen behäftades med; "manlighet" var inte ett begrepp med ett en gång för alla givet innehåll, utan var dynamiskt och genom tiderna föränderligt. Detta flyktiga och svårfångade ideal, menar Ekenstam, skapade problem för den moderna mannen: "*Rädslan att falla*, att tappa greppet och bli omanlig, är en ständigt hotande skugga för män både som individer och grupp."²⁸